

سیری بر نظریات جامعه‌شناختی در باب موانع سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی

مطالعات جامعه‌شناختی

(علمی - پژوهشی)

دوره ۲۸، شماره دو: ۴۴۷-۴۱۹

شاپا ۲۸۰۹-۱۰۱۰

نمایه در ISC

علی کاظمی

دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی توسعه اقتصادی، اجتماعی،
واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
میشم موسایی^۱

استاد جامعه‌شناسی، عضو هیئت علمی دانشگاه تهران

خلیل میرزایی

استاد جامعه‌شناسی، عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد رودهن

پذیرش ۱۴۰۰/۱۲/۱۸

دریافت ۱۴۰۰/۵/۱۵

چکیده

به باور بسیاری از اقتصاددانان وجود یک بخش کشاورزی پیشرو و نیرومند از ضروریات توسعه اقتصادی است. با توجه به اینکه الگوی کاهش دخالت مستقیم اقتصادی دولت در بخش‌های تولیدی و افزایش مشارکت بخش خصوصی در فعالیت‌های تولیدی و اقتصادی یک اصل مورد قبول به شمار می‌آید، کوشش در زمینه جلب و جذب سرمایه‌های خصوصی به بخش کشاورزی نقش مهمی در این امر ایفا می‌کند. اگرچه سرمایه‌گذاری به مثابه مفهومی اقتصادی فهم می‌شود اما بایستی این نکته را در نظر داشت که سرمایه‌گذاری کنشی انسانی است که از متغیرهای اجتماعی و فرهنگی سرچشمه می‌گیرد و برای افزایش سرمایه‌گذاری بایستی به این متغیرها توجه کرد. در مقاله حاضر نظریات مرتبط با سرمایه اجتماعی، احساس امنیت و همچنین متغیرهای نهادی مورد بررسی قرار گرفت و نتایج حاکی از آن است که در شرایطی که سرمایه اجتماعی روندی نزولی دارد و افراد در جامعه احساس امنیت نمی‌کنند به سرمایه‌گذاری به عنوان امری که ملازم ریسک است، تمایل نشان نخواهند داد. بنابراین بایستی ضمن بهبود محیط کسب و کار و سرمایه‌گذاری، ساختارهای اعتمادساز و افزایش سرمایه اجتماعی را تقویت کرد.

واژگان کلیدی: کشاورزی، سرمایه‌گذاری، سرمایه‌گذاری، احساس امنیت.

مقدمه و بیان مسئله:

سرمایه‌گذاری به عنوان موتور محرک رشد اقتصادی، لازمه نیل به توسعه اقتصادی و اجتماعی است. افزایش سرمایه‌گذاری منجر به افزایش تولید، افزایش ارزش افزوده، افزایش درآمد، افزایش رفاه، افزایش اشتغال، کاهش نرخ بیکاری و کاهش فقر می‌شود (دوادنگی، ۱۳۹۵). توسعه اقتصادی نیازمند سرمایه‌گذاری در بخش‌ها و فعالیت‌های مختلف اقتصادی است. بدون سرمایه‌گذاری در طرح‌های زیربنایی و روبنایی نمی‌توان انتظار گسترش اشتغال، تولید و رفاه اقتصادی را داشت. اغلب کشورهای در حال توسعه برای ایجاد رونق اقتصادی، اشتغال و دستیابی به رشد و توسعه اقتصادی پایدار با مشکل کمبود منابع سرمایه‌گذاری روبرو هستند.

کسب و کار و سرمایه‌گذاری در هر کشور مستلزم فراهم بودن محیط نهادی مناسب و امنیت بخش در آن کشور است. صاحبان سرمایه، سرمایه‌های خود را در کشوری به کار خواهند گرفت که علائم و نشانه‌های امنیت اقتصادی به خوبی در آن قابل مشاهده باشد. سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان هر جامعه باید به طور مستمر پتانسیل‌های سرمایه‌گذاری و دیدگاه‌های سرمایه‌گذاران را ارزیابی و کنترل نمایند و براساس نتایج حاصل از آن، تمهیدات لازم را برای «جذب سرمایه‌های خارجی» و «جلوگیری از فرار سرمایه‌های داخلی» به عمل آورند (حسین‌زاده بحرینی و ملک الساداتی، ۱۳۹۰).

علاوه بر سایر موانع سرمایه‌گذاری خارجی در ایران، در سال‌های اخیر تحریم‌های گسترده نیز مانع از گسترش فعالیت سرمایه‌گذاران خارجی در ایران بوده، تا توجه و اهمیت به سرمایه‌گذاران داخلی دوچندان شود. جبران عقب‌ماندگی و دستیابی به توسعه پایدار، نیازمند سرمایه‌گذاری برای بهره‌جویی از مزیت‌های نسبی و توانایی‌های بالقوه اقتصادی است. سرمایه‌گذاران به دنبال کسب سود بیشتر و مکانی امن برای سرمایه‌گذاری هستند. با اشباع سرمایه‌گذاری در کشورهای پیشرفته صنعتی، نرخ بازده سرمایه‌گذاری در این کشورها رو به کاهش بوده و سرمایه‌گذاران همواره درصدد بهره‌جویی از فرصت‌های با بازده بیشتر هستند (ابزری و تیموری، ۱۳۸۶). سرمایه‌گذاری، چشم‌پوشی کردن از ارزشی در زمان حاضر برای دسترسی به ارزشی بیشتر در آینده است. همانگونه که ملاحظه می‌شود در تعریف فوق دو عنصر اساسی وجود دارد: یکی اضافه ارزش یا همان بازدهی و دیگری عنصر زمان، که چون معطوف به آینده

است و اتفاقات آینده هم غیرقطعی و محتمل است، لذا مضمون خطر و ریسک را در خود لحاظ کرده است. بنابراین سرمایه‌گذاری مبتنی بر دو پایه است یکی ریسک و دیگری بازده. یک سرمایه‌گذار وقتی به سرمایه‌گذاری مبادرت می‌کند که حد مطلوبی از ریسک و بازدهی برای او تامین شده باشد در غیر این صورت سرمایه‌گذاری نخواهد کرد. به عبارت دیگر بازدهی و امنیت عامل اصلی تصمیم‌گیری است.

بر اساس آخرین گزارش سهولت انجام کسب و کار^۱ (۲۰۲۰) که توسط بانک جهانی منتشر شده و دارای شاخص‌های شروع کسب و کار، شرایط اخذ مجوز ساخت، دسترسی به برق، سهولت پرداخت مالیات، ورشکستگی و پرداخت دیون، حمایت از سرمایه‌گذاران خرد، ثبت مالکیت، اجرای قراردادهای، تجارت فرامرزی و اخذ اعتبارات می‌باشد، ایران در رتبه ۱۲۷ قرار دارد که این رتبه نسبت به سال ۲۰۱۹ یک نمره بهبود یافته است، اما در مجموع در چهار سال اخیر رتبه ایران، حدود ده نمره در این شاخص تنزل پیدا کرده است. استان تهران نیز به عنوان پایتخت ایران وضعیت بهتری نداشته و اگرچه متخصصین، این استان را دارای پتانسیل‌های فراوان برای سرمایه‌گذاری دانسته‌اند، اما در سال‌های گذشته به‌زعم مسئولین ذیربط در این بخش وضعیت نابه‌سامانی داشته است.

مسئله از جایی جدی‌تر می‌شود که نه تنها سرمایه‌گذاری خارجی در ایران به دلایل متفاوت دچار نقصان است، بلکه سرمایه‌گذاران داخلی نیز تمایلی برای این کار نشان نمی‌دهند و بخش عظیمی از ثروت خود را به خارج از کشور منتقل کرده‌اند. تنها در یک مورد آن می‌توان به گزارش «مجمع عمومی اتاق‌های بازرگانی و بورس‌های ترکیه^۲ (۲۰۱۹)» استناد کرد که نشان می‌دهد در ده ماهه اول سال ۲۰۱۹، از ژانویه تا اکتبر، ده هزار و ۶۸۲ شرکت سرمایه‌گذاری خارجی در ترکیه تاسیس شده‌اند و در این میان شهروندان ایران با ثبت ۴۹ شرکت سهامی عام و ۷۷۲ شرکت با مسئولیت محدود در صدر سرمایه‌گذاران قرار گرفته‌اند. بنابراین ضرورت توجه جدی به نحوه جذب و به کارگیری سرمایه داخلی به خصوص در استان‌هایی که دارای پتانسیل‌های بلقوه بسیاری می‌باشد، روز به روز آشکارتر می‌شود.

1 Doing Business 2020: Reforming to Create Jobs

2 Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği

مسئله‌ی سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی نسبت به سایر بخش‌ها جدی‌تر به نظر می‌رسد؛ چراکه امنیت غذایی به عنوان یکی از مهمترین اهرم‌های استقلال وابسته به سرمایه‌گذاری در این بخش است. رشد جمعیت کشور و افزایش تقاضای غذا، ایجاد اشتغال، توسعه پایدار و حفظ محیط زیست از مهمترین چالش‌های اقتصادی اجتماعی کشورند که بخش کشاورزی به جهت تأثیر فراگیری که می‌تواند در کلیه زمینه‌های یاد شده داشته باشد از جایگاه مهمی برخوردار است. نسبت شاغلین در بخش کشاورزی از سال ۱۳۴۵ که ۴۶ درصد از شاغلین را در برداشته است، همواره سیر نزولی داشته و در سال ۱۳۹۰ به ۱۹ درصد و در جدیدترین آمار در بهار ۱۴۰۱ به حدود ۱۶ درصد رسیده و شاغلین این بخش سال به سال در حال کم شدن هستند (مرکز آمار ایران، ۱۴۰۱) که یکی از اصلی‌ترین دلایل آن کاهش سرمایه‌گذاری در این بخش است و این در حالی است که سرمایه‌گذاری در این بخش بسیار حیاتی است. سرمایه‌گذاری در ایران بیشتر به سمت مشاغل خدماتی رفته است و باعث انتقال نیروی کار از بخش کشاورزی به خدماتی نیز شده است. نظر به کاهش سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی در این پژوهش بر آنیم که به نظریات جامعه‌شناختی مرتبط با سرمایه‌گذاری بپردازیم و به این سوال پاسخ دهیم که از منظر اجتماعی چه عواملی مانع از سرمایه‌گذاری بخش خصوصی به ویژه در بخش کشاورزی شده‌اند؟

پیشینه تجربی

پژوهش‌های داخلی

اگرچه مبحث سرمایه‌گذاری از مهمترین موارد برای ایجاد رونق کسب کار در یک کشور بوده و پویایی اقتصادی را به دنبال دارد، اما در سال‌های گذشته بیش از انجام تحقیقات علمی در این زمینه، شاهد تصویب قوانین و مقررات و ایجاد سازمان و ادارات در این زمینه بوده‌ایم. در ادامه برخی از مهمترین تحقیقاتی که در داخل و خارج از کشور در این زمینه صورت گرفته، پرداخته شده تا به درک جامع‌تری از مشکلات سرمایه‌گذاری و سرمایه‌گذاران نائل آئیم.

دوادنگی (۱۳۹۵) در پژوهشی با عنوان «عوامل مؤثر بر جذب سرمایه‌گذاری داخلی و خارجی در ایران» که با هدف تجزیه و تحلیل مسائل و مشکلات جذب سرمایه‌گذاری داخلی و خارجی و ارائه راهکارهای مناسب برای جذب سرمایه‌گذاری به انجام رساند، نتایج زیر را با توجه به برآزش مدل‌های اقتصادسنجی به دست آورد: نوسانات قیمت و درآمد نفت خام،

ضمانت‌ها و قراردادهای بین‌المللی، نوسانات موثر نرخ ارز و نرخ تورم بالا باعث افزایش میل به جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در نیل به رشد اقتصادی باثبات و مثبت در ایران شده است و علیرغم تمایلات مثبت، میزان جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، به میزان کافی نبوده است. همچنین نتایج این تحقیق نشان داده است که عوامل متعددی از جمله درآمد ملی، GDP، هزینه‌های بخش دولتی، نرخ تورم، درجه باز بودن اقتصادی، سرمایه‌انسانی و سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در میزان کل سرمایه‌گذاری موثر بوده است.

جویر (۱۳۹۲) در تحقیقی با عنوان «شناسایی و اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر عدم تمایل سرمایه‌گذاران به مشارکت و سرمایه‌گذاری در پروژه‌های مشارکت عمومی-خصوصی شهرداری شیراز» با روش دلفی سعی در بررسی عوامل مؤثر عدم تمایل به سرمایه‌گذاری کرده است، نتایج این تحقیق نشان داد: ارزیابی نشدن مدیران شهرداری و سازمانهای وابسته، بر اساس میزان موفقیت در جذب سرمایه‌گذار، کمبود تجربه، دانش و مهارت‌های مدیریتی در شهرداری و سازمانهای وابسته، عدم ثبات خط مشی‌های شهرداری و سازمانهای وابسته به آن در حوزه سرمایه‌گذاری و پایین بودن میزان آینده‌نگری و توجه نکردن به مصالح بلند مدت در بین مدیران شهرداری و سازمانهای وابسته، مهمترین عواملی بودند که سبب ایجاد عدم تمایل در سرمایه‌گذاران شده بودند.

روشندل اربطانی و سطوتی (۱۳۹۱) در پژوهشی با عنوان «مطالعه آثار تبلیغات تجاری تلویزیون ایران بر انگیزش‌های سرمایه‌گذاری، در صدد بوده است با بکارگیری یک مطالعه کیفی، به واکاوی مولفه‌های جذب سرمایه‌گذاری و حمایت از تولید ملی در تبلیغات بازرگانی تلویزیونی بپردازد. بدین منظور ۲۰ مورد آگهی بازرگانی از ۱۸۴۴ مورد (۱۳۲ نوع آگهی) که در سه ماه اول سال ۱۳۹۱ در شبکه‌های اول، دوم و سوم صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران، پخش شده بودند، به شیوه نمونه‌گیری هدفمند گزینش شده و سپس آنها را با رویکرد نشانه‌شناختی و از منظر تولیدکننده و سرمایه‌گذار، مورد مطالعه قرار داده‌اند. نتایج این تحقیق بیانگر آن است که میزان درصد پخش آگهی‌های مصرفی در مقایسه با آگهی‌های تولیدی و جذب سرمایه‌گذاری کاهش یافته است. همچنین به وضوح دیده می‌شود تبلیغات بازرگانی با بازنمایی سبک زندگی مدرن، آینده‌نگری، تضمین آسایش حال و آینده، به ترسیم آرزوهایی از جنس توان اقتصادی و استفاده از بهترین خدمات در ذهن می‌پردازد. در این راستا این آگهی‌ها از مولفه‌های

مهم جذب سرمایه استفاده کرده تا بیننده را مجاب کرده تا در سرمایه‌گذاری و دریافت خدمات بیشتر در بهبود زندگی نمایند مشارکت کنند. از این مشاهدات این می‌توان چنین نتیجه‌گیری کرد که: مولفه‌های مالی (سود و زیان، برتری کیفیت و ...)، بیش از مولفه‌های روانی و فکری (بیمه و تخفیفات) مورد استفاده قرار گرفته؛ در حالی که توان نفوذ مولفه‌های روانی و انگیزشی بیش از مولفه‌های مالی است.

کمیجانی و مجاب (۱۳۹۰) در تحقیقی با عنوان «بررسی ارتباط میان نااطمینانی تورم و سرمایه‌گذاری در اقتصاد ایران» که یک دوره ۲۰ ساله از سال ۱۳۶۷ تا ۱۳۸۷ را مورد بررسی قرار داده است، که با برآورد معادله سرمایه‌گذاری به صورت رگرسیونی، ارتباط بین سرمایه‌گذاری و متغیرهایی همچون تولید ناخالص داخلی، نرخ بهره حقیقی، نرخ ارز حقیقی و شاخص نااطمینانی را به دست آورده است و نتایج آن حاکی از آن است که ارتباط بین سرمایه‌گذاری و شاخص نااطمینانی و نرخ ارز منفی و ارتباط بین سرمایه‌گذاری و تولید ناخالص داخلی و نرخ بهره مثبت می‌باشد.

علاوه بر این تحقیقات در داخل کشور ممی‌پور (۱۳۹۳) عامل امکانات، عامل سیاست‌گذاری، عامل اقتصادی، قوانین و مقررات، عوامل مدیریتی، عامل حمایتی و عامل مکان‌یابی را از عوامل اصلی جذب سرمایه‌گذاران، وفا و معمار زاده (۱۳۹۳) موانع قانونی، تخصیص و جذب سرمایه‌گذاری، عدم توجه به زیرساخته‌های قانونی، موانع قانونی ثبت شرکت‌ها، عدم ثبات قوانین، شفاف نبوده قانون، عدم وجود امنیت سرمایه‌گذاری، قوانین تحریمی، قوانین بین‌المللی بانکی و قوانین تجارت جهانی به عنوان مهم‌ترین موانع قانونی در اجرای موفق سرمایه‌گذاری و اسفندآبادی و صمیمی (۱۳۹۳) افزایش اندازه دولت، نوسان نرخ ارز و تورم دائمی را به عنوان مانعی جهت افزایش سرمایه‌گذاری بخش خصوصی دانسته‌اند.

پژوهش‌های خارجی

محبوب و وانیش^۱ (۲۰۱۹) در مقاله‌ای با عنوان «موانع سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در بخش برق: شواهدی از بنگلادش» با روشی ترکیبی متشکل از مصاحبه و پرسشنامه‌های نیمه ساختاریافته به این نتیجه رسیدند که جنبه‌های سیاسی اثرگذارترین مانع سرمایه‌گذاری مستقیم

خارجی در بخش برق است و بعد از آن جنبه‌های اقتصادی، اجتماعی و نظارتی مهمترین عوامل هستند. از بین فاکتورهای فردی، تملک زمین اجاره، فساد اداری، سیستم انتقال گاز نامناسب موانع اصلی سرمایه‌گذاری خارجی در بخش برق است. ساختار مالکیت نیز در رتبه‌بندی تصمیمات برای انجام سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی اهمیت دارد.

مویجکا^۱ (۲۰۱۵) در مقاله‌ای به بررسی رابطه بین کسری بودجه و سرمایه‌گذاری بخش خصوصی در اقتصاد تانزانیا با استفاده از روش تصحیح خطای برداری و آزمون تلفیقی یوهانسون در دوره ۲۰۱۲-۱۹۷۰ پرداخته است. نتایج بیانگر وجود یک رابطه بلند مدت بین سرمایه‌گذاری خصوصی و متغیرهای مورد بررسی از قبیل کسری بودجه دولت است و کسری بودجه دولت باعث برون‌رانی سرمایه‌گذاری بخش خصوصی شده است.

اجون^۲ و آگومیک^۳ (۲۰۱۳) سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در بخش کشاورزی نیجریه را با وجود نااطمینانی مورد بررسی قرار دادند. برای این منظور آنها از روش هم‌انباشتگی جوهانسون و مدل تصحیح خطا استفاده کردند. نتایج پژوهش آنها نشان دادند که سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی هم در کوتاه مدت و هم در بلند مدت تأثیر مثبت بر بخش کشاورزی داشته است، اما بی‌ثباتی سیاسی اثر منفی بر سرمایه‌گذاری کشاورزی در بلند مدت داشته است و در نهایت، نوسان نرخ ارز و نرخ تورم بالا را مشکلاتی می‌دانند که باید در جهت بهبود سرمایه‌گذاری در کشاورزی مورد توجهی بیش‌تر قرار گیرند.

مونثالی^۴ (۲۰۱۲) در مقاله خود و در قالب دو مدل شتاب انعطاف‌پذیر و مدل کلاسیکی یورگنسون به بررسی ویژگی‌های ساختاری و نهادی منطقه جنوب آفریقا جهت سرمایه‌گذاری پرداخت که نتایج حاصل از پژوهش وی نشان داد که مسائل کلان اقتصادی از جمله عدم اطمینان (امنیت سرمایه‌گذاری)، اندازه بازار، عدم دسترسی به سرمایه و زیرساخت‌های حمل و نقل و ارتباطات به عنوان محدودیت‌های مهم سرمایه‌گذاری خصوصی در ناحیه جنوب آفریقا محسوب می‌شوند.

---

1 Mwigeka
2 Ajuwon
3 Ogwumike
4 Munthali

مالائو^۱ (۲۰۱۱) در پایان نامه خود دلایل اصلی چالش‌هایی که اکنون در بازار مشارکت عمومی-خصوصی در افریقا جنوبی موجود می‌باشند را بررسی و راهکارهای کاربردی برای برطرف کردن آنها ارائه کرد. برخی موانع شامل مدیریت ریسک و اینکه چگونه می‌تواند تحلیل‌ها و توضیحات موجه برای آن ارائه کرد، مذاکرات و اینکه تامین مواد اولیه چگونه انجام شود، ایجاد خط مش‌های قابل اطمینان، نبود ظرفیت‌ها و یافته‌های آنها با یافت‌های موجود در ادبیات مقایسه گردید.

دیندا^۲ (۲۰۱۰) در مطالعه‌ای با عنوان «عوامل تعیین‌کننده سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی به نیجریه» به بررسی عوامل موثر بر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در نیجریه در دوره ۲۰۰۶-۱۹۷۰ پرداخته است. این مطالعه نشان می‌دهد که ذخایر منابع طبیعی، شدت تجارت و عاملی مانند تورم و نرخ ارز بر جریان سرمایه‌گذاری خارجی در نیجریه تأثیر گذار است و در طولانی مدت اندازه بازار بر جذب سرمایه‌گذار خارجی تأثیری ندارد. تأثیر ندارد.

لان^۳ و یین^۴ (۲۰۰۹) مقاله‌ای را با عنوان «تجزیه و تحلیل عوامل اقتصادی جذب سرمایه‌گذاران خارجی در غرب چین پس از اصلاحات و باز شدن اقتصادی» انجام داده است. در این پژوهش، شهر چنگدو به عنوان نمونه در نظر گرفته شده و از روش هم‌انباشتگی برای تجزیه و تحلیل عوامل اقتصادی در جذب سرمایه‌گذاران خارجی در غرب چین در ۳۰ سال گذشته استفاده شده است و نتایج تجزیه و تحلیل نشان می‌دهد که رشد اقتصادی سریع‌تر، درجات باز بودن بالاتر و سرمایه‌گذاری در دارایی‌های ثابت عوامل اقتصادی مهم برای جذب سرمایه‌گذاری‌های خارجی در شهر چنگدو بوده است.

تعریف سرمایه‌گذاری

سرمایه‌گذاری^۵ عبارت است از هرگونه فدا کردن ارزشی در حال حاضر (که معمولاً مشخص است) به امید به دست آوردن هرگونه ارزشی در زمان آینده (که معمولاً اندازه با کیفیت آن نامعلوم است). به عبارتی سرمایه‌گذار در حال حاضر، ارزش مشخصی را فدا می‌کند

1 Malao

2 Dinda

3 Lan

4 Yin

5 Investment

تا در قبال آن در آینده ارزش خاصی که موردنظرش است به دست آورد؛ مثل پرداخت وجهی بابت خرید سهام به امید به دست آوردن سودهای مشخصی از آن در آینده در اقتصاد وقتی صحبت از سرمایه‌گذاری می‌شود، منظور افزایش موجودی کالاها یا سرمایه‌های فنی است که منجر به افزایش کالا و یا خدمات و ایجاد اشتغال شود. به عبارتی سرمایه‌گذاری ارزش‌کالایی است که توسط بخش تولیدی خریداری شود و منشأ سرویس و خدمات در آینده باشد. یعنی سرمایه‌گذاری اقتصادی تنها هزینه‌هایی را در برمی‌گیرد که موجودی کالای سرمایه‌ای نظیر کارخانه‌ها و تجهیزات فنی یا موجودی کالاها را افزایش دهد؛ خرید ماشین‌های مستعمل و یا کارخانه‌هایی که در سالهای قبل ساخته شده‌اند از دید علم اقتصاد سرمایه‌گذاری تلقی نمی‌شود. در ضمن سرمایه‌گذاری فرآیندی است که در آن کالاهای سرمایه‌ای برای تولید کالاها یا خدمات دیگر بکار می‌رود. این بدان معنی است که خرید کالایی از سوی مصرف‌کنندگان سرمایه‌گذاری تلقی نمی‌شود. سطح سرمایه‌گذاری از اندازه موجودی سرمایه‌های جدایی‌ناپذیر است. سرمایه‌گذاری یک پدیده جاری و یک پروسه ذاتا پویاست و هر سرمایه‌گذاری وابسته به سرمایه‌گذاری دوره قبل است (جعفری‌زاده، ۱۳۹۸).

چارچوب مفهومی نظریات مرتبط با سرمایه‌گذاری

رابرت مالتوس^۱ اقتصاددان مکتب کلاسیک عوامل توسعه اقتصادی و متغیرهای بازدارنده آن را به دو دسته اقتصادی و غیراقتصادی تقسیم می‌کند. از نظر وی امنیت مال و دارایی، وجود قوانین و اصول اخلاقی، رواج درستکاری و رفتار مناسب مردم نقش مهمی در توسعه اقتصادی دارند (موسوی جهرمی، ۱۳۹۳: ۷۵). در چارچوب تئوری شومپیتر^۲ در دهه ۱۹۳۰ انسان‌های خلاق و مبتکر که هدایت و رهبری اقتصاد را بر عهده دارند نقش کلیدی و بسیار مهمی را در توسعه اقتصادی ایفا می‌کنند. ویتمن روستو^۳ اقتصاددان مشهور آمریکایی، معتقد است که رشد و توسعه اقتصادی صرف دارای جنبه اقتصادی نیست، بلکه حاصل تحولات اجتماعی است. او ضمن تاکید خاص بر نوگرایی در زمینه‌های فرهنگی و فنی بر این اعتقاد است که تحولات اقتصادی یک جامعه ریشه در گرایش‌های اجتماعی دارد (موسوی جهرمی، ۱۳۹۳: ۱۰۳). عظیمی

1 Robert Malthus

2 Schumpeter

3 Whitman Rostow

(۱۳۸۸) لازمه توسعه اقتصادی را باورهای فرهنگی مناسب دانسته است. حاکمیت نگرش علمی بر فرهنگ جامعه، احترام به حقوق دیگران، نظم‌پذیری جمعی و آزادی سیاسی از جمله مهم‌ترین باورهای فرهنگی لازم برای توسعه اقتصادی هستند (عظیمی، ۱۳۸۸: ۱۸۳). بنابراین، علاوه بر متغیرهای اقتصادی، متغیرهای غیراقتصادی نیز بر سرمایه‌گذاری و توسعه اقتصادی تأثیر زیادی دارند. ساختار سیاسی، اجتماعی و فرهنگی حاکم بر جامعه، از جمله عوامل هستند که می‌توانند نقش تعیین‌کننده‌ای در تصمیم‌گیری اشخاص و گروه‌ها در امر سرمایه‌گذاری داشته باشند. در این بین، یکی از مولفه‌های تأثیرگذار بر سرمایه‌گذاری، سرمایه اجتماعی است که می‌تواند سرچشمه بسیاری از فعالیت‌های بازدارنده دیگر مانند ناامنی و بی‌نظمی باشد.

سرمایه اجتماعی و سرمایه‌گذاری

- ساموئل کلمن

یکی از جامعه‌شناسانی که بیش از سایرین بر ارتباط مفاهیم اقتصادی و سرمایه اجتماعی پرداخته است و نظریه‌پردازان اقتصادی نیز برای تبیین مفاهیم اقتصادی از نظریات وی استفاده می‌کنند، ساموئل کلمن است. نقش سرمایه اجتماعی را که ابتدا اقتصاددانان با توجه خاصی به آن پرداختند، کلمن از بعد اجتماعی نگریست. اگر لوری^۱ مفهوم سرمایه اجتماعی را برای تشخیص منابع اجتماعی سودمند و برای توسعه انسانی و اقتصاد مطرح کرد، کلمن کوشید تا جایگاه اصیل‌ترین سرمایه را در ساختار کلی کنش انسان مطالعه کند. کلمن با طرح نظریه «انتخاب عقلانی» در رفتارهای اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و دیگر رفتارهای انسان نشان داد که افراد در عمل کنش‌هایی را بر می‌انگیزند که با در نظر گرفتن سود و زیان آنها فایده یا سودمندیشان را به حداکثر برساند (اختر محقق، ۱۳۸۵).

کلمن (۱۳۷۷) در بنیادهای نظریه اجتماعی با نگاه به نقش سرمایه انسانی در سرمایه اجتماعی به واکاوی نمونه‌های سرمایه اجتماعی و علل ایجاد، حفظ و از بین رفتن سرمایه اجتماعی می‌پردازد. کلمن بر تعاملات دوسویه میان کنترل‌کنشگران بر رویدادها و منافع‌هایی که آنها در این رویدادها دارند و همچنین مفاهیم ارزش و قدرت ناشی از آن، بسیار تأکید کرده است.

به اعتقاد کلمن، سرمایه اجتماعی با کارکرد آن تعریف می‌شود. به باور وی سرمایه اجتماعی شیء واحدی نیست، بلکه انواع گوناگونی است که دو ویژگی مشترک دارند: همه آنها شامل جنبه‌ای از یک ساخت اجتماعی هستند و کنش‌های معین افرادی را که در درون ساختار هستند، تسهیل می‌کنند. دیگر آنکه سرمایه اجتماعی مانند سرمایه فیزیکی و سرمایه انسانی کاملاً تعویض پذیر نیست اما درباره فعالیت‌های خاصی تعویض پذیر است (علینی، ۱۳۹۱)، به طور کلی، کلمن به دنبال توسعه یک علم اجتماعی بین رشته‌ای بود که بتواند مبتنی بر اقتصاد و جامعه‌شناسی باشد. به بیان ریتزر، کلمن به درستی مهم‌ترین شخصی است که موجب رشد نظریه انتخاب منطقی در جامعه‌شناسی معاصر شده است. او در این چارچوب فکری به دنبال جای دادن پنداشت خود از سرمایه اجتماعی بود

نظریه انتخاب منطقی (کنش منطقی) با اقتصاد دانان کلاسیک در این نقطه مشترک است که باور دارد تمام رفتارها از تلاش افراد برای تعقیب سودشان سرچشمه می‌گیرد؛ بنابراین تعامل اجتماعی به عنوان شکلی از مبادله در نظر گرفته می‌شود. کلمن بر اساس نظریه انتخاب منطقی، دید وسیعی را در برابر جامعه به عنوان مجموعه‌ای از نظام‌های اجتماعی رفتار فردی ایجاد کرد. مفهوم سرمایه اجتماعی برای کلمن وسیله‌ای جهت تبیین نحوه همکاری و تعاون افراد با یکدیگر بود. نمونه‌ای از این مطلب که تا حد زیادی مورد تایید نظریه پردازان انتخاب منطقی است از نظریه بازی استخراج می‌شود (علینی، ۱۳۹۱).

- پیر بوردیو

رگه‌هایی از تاثیر سرمایه اجتماعی بر سرمایه‌گذاری و فعالیت‌های اقتصادی را در نظریه بوردیو نیز می‌توان یافت. بوردیو بسط‌هایی را در نظریه بازتولید اجتماعی دورکیم پیشنهاد کرد. از دیدگاه بوردیو، خانواده منابع مادی و نمادین سرشار و در عین حال متفاوتی را به منصف ظهور رساند و می‌تواند برای اعضای خانواده مزایای متعددی به دنبال داشته باشد (صالحی امیری و امیرانتخابی، ۱۳۹۲: ۶۷). بوردیو سرمایه را کار انباشته‌ای می‌داند که وقتی بر مبنایی خصوصی به تصرف عاملان یا گروه‌هایی از عاملان در می‌آید، آنان را قادر می‌سازد تا نیروی اجتماعی را در شکل کار عینیت یافته یا جان‌دار به تصرف در آورند. به زعم وی سرمایه نیرویی است که کتیبه

وار در ساختارهای عینی و ذهنی نوشته شده ولی در عین حال اصل باطنی است که زمینه اتکای قائده‌مندی‌های فطری جهان اجتماعی است (تاجبخش، ۱۳۸۴: ۱۳۳).

بورديو سرمایه اجتماعی را برای درک نحوه شکل‌گیری طبقات و اختلاف طبقاتی به کار برد. وی با تقسیم‌بندی سرمایه‌ها در نظام اجتماعی به سه نوع سرمایه اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی معتقد است که سرمایه اجتماعی، ارتباطات و مشارکت اعضای یک جامعه برای نیل به اهداف آنهاست. به اعتقاد وی، سرمایه اجتماعی دسترسی به خدمات گروه را تسهیل می‌کند (متوسلی و همکاران، ۱۳۹۰: ۸). بورديو، سرمایه اجتماعی را با هدف سنجش سرمایه اقتصادی، شاخص‌های عضویت‌های مدنی و دولتی افراد را در سطح جامعه مورد کنکاش قرار می‌دهد. بورديو سه نوع سرمایه را مطرح نموده است. این اشکال سرمایه عبارتند از اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی. شکل اقتصادی سرمایه بلافاصله قابل تبدیل به پول است مانند دارایی‌های منقول و ثابت یک سازمان (آریان‌پور، ۱۳۸۷: ۱۵۸).

بورديو سرمایه اجتماعی را یکی از اشکال «سرمایه» می‌داند. او سه شکل را برای سرمایه برمی‌شمارد:

- سرمایه اقتصادی: این نوع سرمایه قابلیت تبدیل شدن به پول را دارد و می‌تواند به شکل حقوق مالکیت نهادینه شود.
- سرمایه فرهنگی: این نوع سرمایه در برخی شرایط به سرمایه اقتصادی تبدیل و به شکل کیفیات آموزشی (مدارک و مدارج تحصیلی) نهادینه می‌شود.
- سرمایه اجتماعی: این نوع سرمایه از تعهدات و الزام‌های اجتماعی (پیوندها و ارتباطات) ساخته شده است و تحت برخی شرایط به سرمایه اقتصادی تبدیل یا ممکن است که در شکل عنوان اشرافی نهادینه شود (علینی، ۱۳۹۱: ۷۸).

- رابرت پاتنام

برجستگی امروزی مفهوم سرمایه اجتماعی تا حد زیادی مدیون کار رابرت پاتنام است؛ چرا که او افراد بیشتری را به سمت این مفهوم جلب کرد (فیلد، ۱۳۸۸). برای پاتنام، سرمایه اجتماعی به معنای «ارتباطات بین افراد، شبکه‌های اجتماعی و هنجارهای روابط متقابل و قابلیت اعتماد است

که از آنها بوجود می‌آیند». این، هم به عنوان یک پدیده ساختاری (شبکه‌های اجتماعی از دوستان، همسایگان، همکاران) و هم یک پدیده فرهنگی (هنجارهای اجتماعی است که همکاری را تسهیل می‌کند) قابل درک می‌باشد (نوریس و اینگلهارت^۱، ۲۰۰۴: ۸۱).

پاتنام بیش تر بر تأثیر سرمایه‌ی اجتماعی در سطح ملی علاقه‌مند است؛ اینکه سرمایه اجتماعی چه تأثیری بر نهادهای دموکراتیک و توسعه اقتصادی دارد. از این منظر، منابع سرمایه‌ی اجتماعی دارای ارتباطات درونی، خودتقویت کننده و خودافزاینده هستند. ویژگی بازتولیدی سرمایه‌ی اجتماعی منجر به تعامل اجتماعی همراه با سطح بالایی از همکاری، اعتماد، معامله‌ی متقابل، مشارکت مدنی و رفاه اجتماعی می‌شود. نبود این ویژگی‌ها در برخی از جوامع عهدشکنی، بی‌اعتمادی، فریب و حيله و بهره‌کشی، انزوا، بی‌نظمی و رکود را به دنبال خواهد داشت (شاهین و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۳۸). یافته‌های پاتنام (۱۳۸۰) نشان می‌دهد که، منابع سرمایه اجتماعی (اعتماد، هنجارها و شبکه‌های ارتباطات در انجمن‌ها) معمولاً خود تقویت کننده و خود افزاینده هستند؛ دور بازتولید فضایل به تعادل اجتماعی همراه با سطح بالایی از همکاری، اعتماد، مشارکت مدنی و رفاه جمعی منجر می‌شود. تقویت سرمایه اجتماعی در نهایت میزان مشروعیت سیستم سیاسی را افزایش می‌دهد و چنانچه تحقیقات پاتنام (۱۹۹۴) نیز نشان می‌دهد که سرمایه اجتماعی و تقویت آن از طریق حکمرانی صحیح و کارآمد نتیجه مثبتی بر کارکردهای سیستمی قدرت دارد. از منظر پاتنام، موفقیت در غلبه بر معضلات جمعی و فرصت‌طلبی که در نهایت به ضرر خود افراد تمام می‌شود به اجتماعی گسترده‌تری که بازی در آن انجام می‌پذیرد، بستگی دارد. همکاری داوطلبانه در جامعه‌ای که سرمایه اجتماعی عظیمی را در شکل هنجارهای عمل متقابل، شبکه‌های مشارکت مدنی به ارث برده، بهتر صورت می‌گیرد. سرمایه اجتماعی همانند سایر سرمایه‌ها موگد است و امکان دست‌یابی به اهداف مشخصی را فراهم می‌کند که بدون آن غیرقابل دسترسی خواهد بود. یکی از وجوه خاص سرمایه‌های اجتماعی نظیر اعتماد، هنجارها و شبکه‌ها این است که آن به طور معمول یک کالای عمومی است، برخلاف سرمایه متعارف که به طور معمول یک کالای خصوصی است (مرجانی، ۱۳۹۶: ۳۳).

– رونالد اینگلهارت

اینگلهارت اولین فردی بود که سرمایه اجتماعی را در یک مطالعه بین‌المللی بررسی نمود، او و همکارانش اطلاعاتی را از ۴۳ جامعه در توسعه سیاسی و اقتصادی جمع‌آوری نمودند. اولین بررسی سال ۱۹۸۱ و آخرین آن ۱۹۹۵ بود. برخی محققین قالب اعتماد تعمیم‌یافته را مطرح کردند، برای مثال آنها نشان دادند یک ارتباط قوی بین اعتماد تعمیم‌یافته و سطوح سرمایه‌گذاری در ۲۹ کشور وجود دارد. این مطالعه دو سوال اصلی دارد؛ آیا شما در انجمن‌های مختلف عضویت دارید؟ و آیا شما بطور فعال با آنها ارتباط دارید؟ اینگلهارت اندازه‌انجمن‌ها را یک مورد جزئی محسوب می‌کند زیرا نه تنها خصوصیات انجمن‌ها را نشان نمی‌دهد بلکه بسیاری از سازمان‌های سنتی در کشورهای در حال توسعه را نیز در بر می‌گیرد اینگلهارت ارتباطی بین رشد اقتصادی و عضویت در گروه یافت نکرد، اگر چه این رابطه به نقش ارتباط مانند پاتنام مبنی بر تأثیر مثبت سازمان‌های داوطلبانه بر توسعه اقتصادی هم‌سو شد (اخترمحقق، ۱۳۸۵: ۴۷).

پیپا نوریس^۱ و اینگلهارت در کتاب *مقدس و عرفی*^۲ بیان می‌دارند که نظریه سرمایه اجتماعی بحث‌های قابل توجهی در سال‌های اخیر ایجاد کرده است، به طوری که اقتصاددانان، جامعه‌شناسان و دانشمندان علوم سیاسی ادعا می‌کنند که درست همانگونه که سرمایه‌گذاری مولد اقتصادی برای تولید کالا و خدمات مورد بحث قرار گرفته است، سرمایه اجتماعی نیز تولید کالاهای خصوصی و عمومی را تشویق می‌کند.

اعتماد نهادی و سرمایه‌گذاری

یکی از شاخص‌های مهم سرمایه اجتماعی که تأثیر مهمی بر کنشگری اقتصادی افراد دارد، بحث اعتماد نهادی می‌باشد. در این رهیافت، نهادهای موجود در جامعه به‌عنوان عاملی مهم در ایجاد یا تخریب سرمایه اجتماعی و مهمترین عنصر آن یعنی اعتماد، مورد توجه و تأکید قرار می‌گیرند. زتومکا^۳، اوفه^۴ و روشتاین^۱ و استول^۲ از اندیشمندان این رهیافت می‌باشند و بر اساس این

1 Pippa Norris

2 Sacred and secular

3 Sztompka

4 Offe

نظریات چنانچه ساختارهای موجود در نهادهای مرتبط با سرمایه‌گذاری بتوانند موجبات اعتماد افراد را فراهم آورند با احتمال بیشتری افراد به سرمایه‌گذاری مایل خواهند بود.

- زتومکا

بر اساس نظریه‌ی زتومکا میزان اعتمادی که افراد به شهروندان دارند، تابع سه عامل است: «قابلیت اعتماد بازتابی»^۳ که توسط خودشان به شیوه‌ای کم‌وبیش عقلانی برآورده می‌شود؛ نگرش مربوط به «قابلیت اعتماد بنیادی»^۴ که حاصل جامعه‌پذیری است و «فرهنگ اعتماد»^۵ که در جامعه رواج دارد و محدودیت‌های هنجاری بر افراد اعمال می‌کند. فرهنگ اعتماد به واسطه‌ی تجربه‌های تاریخی یک جامعه (سنت اعتماد و زمینه‌های ساختاری یک جامعه) شکل می‌گیرد. به نظر زتومکا، سازمان دموکراتیک، به ایجاد شرایط مولد اعتماد مانند قطعیت هنجاری، شفافیت، ثبات، مسئولیت‌پذیری (پاسخگویی) و غیره کمک می‌کند. مکانیسم این اثرگذاری به‌طور مضاعفی متناقض است. نخست دموکراسی با نهادینه کردن بی‌اعتمادی، فرهنگ اعتماد را در بسیاری از سطوح سازمان دموکراتیک، تقویت می‌کند، و دوم، بیشترین تأثیر دموکراسی بر فرهنگ اعتماد هنگامی است که بی‌اعتمادی نهادینه‌شده فقط به‌صورت تضمین بالقوه‌ی وفاداری و صداقت، باقی می‌ماند. یعنی همچون منبعی است که با صرفه‌جویی و به‌هنگام نقض گسترده‌ی اعتماد، مورد استفاده قرار می‌گیرد. از میان مؤلفه‌های مدل سه‌بعدی فوق در مورد اعتماد، بعد فرهنگی بیش از همه نسبت به اعمال سیاسی، حساس است و نویدبخش‌ترین روش برای ایجاد فرهنگ اعتماد، طراحی نهادهای دموکراتیک و تضمین عملکرد مؤثر آنهاست (زتومکا، ۲۰۰۲: ۳).

از نظر زتومکا مفهوم فرهنگ اعتماد، بیان‌گر وضعیتی است که در آن افراد صرف‌نظر از محاسبات عقلانی مرتبط با اعتماد با تمایلات روان‌شناختی فردی، نه تنها بر ابزار جهت‌گیری اعتمادآمیز، تمایل دارند بلکه از نظر فرهنگی تشویق می‌شوند که به جامعه، رژیم، سازمان‌ها، نهادها، شهروندان و فرصت‌های زندگی خود، اعتماد کنند (زتومکا، ۲۰۰۲، ۸ - ۹).

---

1 Rothstein

2 Stolle

3 Reflected Trustworthiness

4 Basic Trustfulness

5 Culyure of Trust

- اوفه

به نظر اوفه نظم اجتماعی جامعه‌ی مدرن از طریق آمیزه‌ای از سه ابزار ایجاد هماهنگی، بازتولید می‌شود: الف) پول که فعالیت‌های مشارکت‌کنندگان در بازار را هماهنگ می‌سازد. ب) اقتدار سیاسی دموکراتیک که از حمایت قدرت مشروع، برخوردار است و با وضع و اجرای قوانین، اقدامات شهروندان را ممکن و محدود می‌سازد. ج) دانشی که از پژوهش در زمینه‌ی فعالیت‌های اجتماعی و غیر آن حاصل می‌شود و انباشت و انتشار آن از طریق سازمان‌ها، نهادهای آموزشی و رسانه‌ها، بهترین نحوه‌ی انجام اقدامات را موجب می‌شود. با این حال ایجاد هماهنگی اجتماعی به شیوه‌ی غیررسمی نیز صورت می‌گیرد و اعتماد، نمونه‌ی بسیار خوبی از منابع فرهنگی و اخلاقی است که این کار را امکان‌پذیر می‌سازد. هماهنگی موفقیت‌آمیز، بستگی به همکاری و همکاری بستگی به تمایلات و انتظاراتی دارد که افراد را به همکاری ترغیب می‌کند. این تمایلات شناختی و هنجاری، دارای ویژگی منفی مشترکی هستند. آن‌ها منطبق سه ابزار فوق را به مبارزه می‌طلبند چون اقدام و دخالت راهبردی را بر نمی‌تابند (تاجبخش، ۱۳۸۴: ۲۰۴ و ۲۰۵).

به نظر اوفه میزان اعتماد به‌عنوان منبع شناختی و اخلاقی که الهام‌بخش همکاری است، احتمالاً توسط کیفیت نظام نهادی و قانونی که ما در ذیل آن زندگی می‌کنیم، تعیین می‌شود. این کیفیت‌ها نه تنها پایبندی‌ها و تعهدات، بلکه این پیش‌بینی را که دیگران نیز متعهد به رعایت آن‌ها هستند، ایجاد می‌کند (همان: ۲۱۰). اوفه با تأکید بر کیفیت نهادها معتقد است که اگر نهادها به خوب طراحی شوند، می‌توانند زمینه‌ساز اعتماد به افرادی باشند که هرگز با آن‌ها تماس نداشته‌ایم. نهادها واجد نوعی معنای هنجار آفرین و مقبولیت اخلاقی هستند که افراد را تشویق می‌کنند به هنجارها و ارزش‌هایی که این نهادها نماینده‌ی آن هستند، پایبند باشند و بنابراین افراد قابل اعتماد گردند. نهادهایی که ادعاهای هنجار آفرین آن‌ها با نتایجی که دیده‌ایم همخوانی ندارد و یا قابل شناسایی نیست، اعتماد ما را به غریبه‌ها جلب نمی‌کنند (همان: ۲۴۶ و ۲۴۷). از این رو به نظر اوفه ما به این دلیل به همشهریان و هم‌نوعان خود اعتماد می‌کنیم که می‌دانیم همگی به‌طور مشترک از هنجارهای تجسم‌یافته در نهادها، اشباع شده‌ایم. همین معنای نهادها، یکی از مکانیسم‌هایی است که خطر اعتماد نابجا را تا حد قابل تحملی، کاهش می‌دهد. دومین راهکار، کاستن از خطرهای است که فرد اعتماد‌کننده را تهدید می‌کند. شرکت‌های بیمه،

نظام‌های تأمین اجتماعی و حمایت از کارگران و حتی دادگاه‌ها، نمونه‌هایی از این راه‌کار هستند (همان: ۲۴۸ و ۲۴۹).

به نظر او فیه از نشانه‌های فقدان اعتماد، اتکای گسترده به یکی از معادل‌های کارکردی آن یعنی پول است. نتیجه‌ی ناکامی نهادهای فراگیر در اعتمادسازی، تکیه‌ی شدید بر دو راهکار دیگر اعتمادسازی است: اعتماد از طریق تعامل فردی و اعتماد بر مبنای جوامع انتسابی، که در هر دو صورت در مقایسه با اعتمادسازی از طریق نهادها، گستره‌ی کمتری تحت پوشش قرار می‌گیرد. در غیاب اعتمادی که به واسطه‌ی نهادها ایجاد می‌شود و تعمیم می‌یابد، اکثر تعاملات دارای ماهیتی موضعی، محدود و کوتاه‌مدت هستند. سطوح «میهن‌پرستی» اقتصادی و سیاسی به‌شدت پایین است و گزینه‌های خروج همه‌جا وجود دارند. این مسئله را می‌توان در میزان بسیار زیاد پس‌اندازهای فردی، اولویت سرمایه‌گذاری مقطعی (در تجارت، خدمات و عملیات مالی) به جای تولید و ساخت، و از نظر سیاسی در اقداماتی چون خودداری از رأی دادن و عدم مشارکت در انجمن‌ها و از نظر اقتصادی در مهاجرت، پس‌انداز ارزی و ترجیح کالای خارجی، مشاهده کرد (همان: ۲۶۱).

احساس امنیت و سرمایه‌گذاری

احساس امنیت یکی دیگر از مولفه‌های تأثیرگذار بر سرمایه‌گذاری و توسعه است. مقوله امنیت اجتماعی اولین بار توسط بوزان^۱ به صورت منسجم مطرح شد. امنیت اجتماعی از نظر بوزان به مجموعه‌ای از ویژگی‌ها اشاره دارد که بر مبنای آنها افراد خودشان را به عنوان یک گروه اجتماعی قلمداد می‌کنند (بوزان، ۱۳۷۸: ۸۶-۸۰). در رویکرد سنتی، امنیت اجتماعی با مفهوم حفظ و بقاء زندگی مطرح می‌شود. یعنی باید زندگی اعضاء جامعه حفظ شود بنابراین نیازمند کاهش عواملی هستیم که حفظ و بقاء زندگی را تهدید و استمرار حیات را مختل می‌کنند. در رویکرد مدرن، امنیت اجتماعی به معنای احساس آرامش و اطمینان خاطر و فقدان اضطراب و ترس است (گیلدنز، ۱۳۷۸: ۱۱۹).

سرمایه اجتماعی و امنیت اجتماعی در کنار عوامل فرهنگی و نوع نگاه جامعه به سرمایه دار، نقش مؤثری در جذب سرمایه‌گذاری و توسعه اجتماعی اقتصادی دارند. اکثر کشورهای در حال

توسعه با دیدی استثمارگرایانه به سرمایه‌های خارجی می‌نگرند و معتقدند که سرمایه‌گذاران خارجی قصد استثمار منابع آنها را دارند (هژبر کیانی و ناهیدی، ۱۳۹۰). نظریات مختلف مارکس از جمله نظریه ارزش اضافی، نظریه انباشت سرمایه و نظریه گرایش به کاهش نرخ سود و همچنین تفکرات فلسفی مارکس و حمله او به نظام سرمایه‌داری از زوایای گوناگون انباشت سرمایه را به زبان طبقه کارگر و استثمار نیروی کار نشان داده و از این جهت نوعی نگاه بدبینانه به سرمایه‌داری ایجاد نموده و تفکرات ضد سرمایه‌داری را شکل داده است. تفکرات ضد سرمایه‌داری مانع از تشکیل سرمایه می‌گردد (نمازی، ۱۳۸۹: ۹۰-۸۲).

علاوه بر عوامل فرهنگی اجتماعی، عوامل زیرساختی و بروکراسی اداری در جذب سرمایه نقش دارد. اقتصاددانانی مانند هرشمن^۱ (۱۹۸۵) زیرساخت‌ها را به عنوان پیامدهای جانبی مثبت برای عموم جامعه در نظر می‌گیرند به بیان دیگر اثرات مثبت وجود زیرساخت‌هایی مانند راهها، جاده‌ها، خطوط راه آهن، فرودگاه و شبکه‌های ارتباطی شامل حال همه افراد جامعه می‌شود.

طبق نظریه ولر^۲ و مودی^۳ (۱۹۹۲) عامل مهم و اصلی در رشد اقتصادی کشورهای پیشرفته که یکی از عوامل کاهش سطح فقر و بهبود شرایط فرهنگی مردم یک کشور نیز هست بکارگیری زیرساخت‌های خوب و توسعه یافته می‌باشد. آلفرو^۴ (۲۰۰۴) در نظریه خود، توسعه و بهبود کیفیت زیرساخت‌ها و خدمات ناشی از آنها را پیش شرط مهم در جذب سرمایه‌گذاری و رشد اقتصادی می‌داند (قادری و دهمرده، ۱۳۹۲: ۴۴).

از نظر مار^۵ (۱۹۹۷) زیرساخت‌های اقتصادی خود عامل انتقال اطلاعات می‌باشند به طوری که توسعه راهها، جاده‌ها و امکان دستیابی به شبکه‌های ارتباطی می‌تواند از ویژگیهای مهم انتقال سرمایه و نیز افزایش کارایی در انتقال اطلاعات محسوب شود. وی بهبود شرایط دسترسی به زیرساخت‌های اقتصادی و اجتماعی را عاملی برای تحقق انتقال فرایند تکنولوژیکی و همچنین رسیدن به رشد اقتصادی بالاتر در کشورها می‌داند (قادری و دهمرده، ۱۳۹۲: ۴۴).

---

1 Hirshman

2 Veler

3 Moodi

4 Alfredo

5 Maar

عوامل نهادی موثر بر سرمایه‌گذاری

سرمایه‌گذاری در خلأ انجام نمی‌گیرد. شبکه بسیار پیچیده‌ای از ارتباطات میان مصرف‌کنندگان، بنگاه‌ها، مؤسسه‌ها و نهادهای دولتی و.. وجود دارد که بستر سرمایه‌گذاری است. این ارتباطات که می‌تواند در اشکال رسمی و غیررسمی متبلور شود، به مثابه بستری است که همه رفتارهای اقتصادی از جمله سرمایه‌گذاری، در درون آن تحقق می‌یابد. اصطلاح نوظهور اما به سرعت رواج یافته «محیط نهادی کسب و کار» به همین معنا اشاره دارد. می‌توانیم با بیان برخی از مؤلفه‌های سازنده محیط نهادی کسب و کار، مقصود خود را از این اصطلاح مزبور روشن کنیم:

مؤلفه اول: سیاست‌ها، قوانین و مقررات

سیاست‌ها و استراتژی‌هایی که توسط دولت اتخاذ می‌شوند و در مواردی به قانون و مقررات ترجمه می‌شود، باید یک ثبات نسبی برخوردار داشته باشند. متأسفانه قانون‌گذاری‌های اقتصادی تأمل و دقت و کارشناسی لازم را نداشته و فعل و انفعال‌های سیاسی و بحران‌های مقطعی به دور نیستند و تحت تأثیر شرایط خاصی بدون آنکه همه جوانب و ابعاد مختلف فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی مسئله دیده شود، انجام می‌گیرند. در نتیجه در قوانینی که تنظیم می‌شود سیاست‌های همگنی دنبال نمی‌شود و همین مسئله ناهماهنگی بین اجزای مختلف اقتصادی را ایجاد می‌کند. از سوی دیگر، تغییرات مکرر در قوانین و مقررات، آیین‌نامه‌ها و بخشنامه‌ها بدترین ضربه را بر امنیت اقتصادی کشور وارد می‌کند. گرچه برخی از این تغییرات در اثر تصمیمات خارج از دستگاه‌های اجرایی اتخاذ می‌شوند، اما برای سرمایه‌گذار تفاوتی نمی‌کند که تصمیم‌گیر چه کسی بوده است. برای سرمایه‌گذار زمانی امنیت وجود دارد که او اطمینان داشته باشد حداقل قوانین و مقررات بازرگانی، ارزی و ... در یک دوره پنج ساله تغییر نمی‌کنند (رهبر و همکاران، ۱۳۸۶).

مؤلفه دوم: ثبات سیاسی و دولت

در ادبیات مرتبط، معمولاً ثبات سیاسی را به معنای قانونمند بودن تغییر دولت در نظر می‌گیرند. این تلقی از ثبات سیاسی غلط نیست اما ناکافی است. مناسب‌تر آن است که در تعریف ثبات سیاسی، طول عمر دولت‌ها و نیز طول عمر اجزای دولت‌ها را نیز مد نظر قرار دهیم. ثبات

مدیریت در سطوح میانی اعم از وزارتخانه‌ها، ادارات کل، استانداری‌ها، شهرداری‌ها، دانشگاه‌های بزرگ و شرکت‌های مهم دولتی، جزء لاینفک ثبات سیاسی است. علاوه بر آن، موضوع دیگری که باید در هنگام سنجش ثبات سیاسی مرکز توجه جدی قرار گیرد، نحوه تعامل دولت‌های جدید، اعم از دولت‌هایی که به صورت قانونمند بر سر کار آمده‌اند یا دولت‌هایی که از طریق کودتا و مانند آن قدرت را به دست گرفته‌اند، با سیاست‌ها و قوانین بر جای مانده از دولت قبلی است (رجایی و خراسانی، ۱۳۹۴: ۱۹۸).

شواهد تاریخی از افزایش فرار سرمایه‌ها در زمان وقوع انقلاب‌ها، آشوب‌ها و ناامنی‌ها، وجود جو ناپایدار سیاسی، تنش‌های قومی و قبیله‌ای، درگیری‌های داخلی و خارجی، برخوردها و رقابت ناسالم جناح‌های سیاسی و ضعف پاسخ‌گویی دولت در برابر مردم و نهادهای مردم‌سالار حکایت دارند. سرمایه‌دار اگر احساس کند که نظام حاکم بر جامعه دچار دو دستگی شده و با اقتدار لازم برای تسلط بر ناآرامی‌ها با فشارها را ندارد، به سرعت از محیط خارج می‌شود و به کشوری که میزبان مناسب‌تری است، روی می‌آورد (رهبر و همکاران، ۱۳۸۶). می‌توان امنیت اقتصادی را به صورت یک چارچوب نهادی که مشوق و موجب اعتماد پس‌انداز کنندگان و سرمایه‌گذاران بوده و امنیت فیزیکی افراد و امنیت حقوقی معاملات را تضمین کند، تعریف کرد (سویزی و محمدی، ۱۳۹۰).

مولفه سوم: امنیت حقوق مالکیت

در همه اقتصادها موضوع حراست از حقوق مالکیت مهم‌ترین دغدغه سرمایه‌گذاران و اصحاب کسب و کار را تشکیل می‌دهد. منشأ این نگرانی می‌تواند «رفتار مجرمانه شهروندان دیگر» یا «رفتار غیرمسئولانه مقامات دولتی» باشد. دقیقاً به همین دلیل است که از دیرباز در همه جوامع، افراد سعی می‌کرده‌اند با اتخاذ تدابیر مناسب، جان و مال خویش را از دسترس جنایتکاران و سارقان (شهروندانی که رفتار مجرمانه دارند) دور نگاهدارند. همچنان که از بدو پیدایش نهاد دولت، افراد نگران تعرض به جان و مال خود از سوی دولت مردانی بوده‌اند که رفتار غیرمسئولانه داشته‌اند. تزییع حقوق شهروندی توسط مقامات دولتی و خطر مصادره اموال که در محیط‌های کسب و کار ناامن وجود دارد، غالباً به استناد آرای غیرمسئولانه صادر شده از دستگاه قضایی اتفاق می‌افتد. بر

این اساس، می‌توان یکی از مؤلفه‌های مهم محیط نهادی کسب و کار را نحوه حراست از حقوق مالکیت در قبال تعرضات شهروندان دیگر و مقامات دولتی دانست.

مؤلفه چهارم: خدمات عمومی و زیرساخت‌ها

از آموزه‌های مهم اقتصاد کلاسیک که قرن‌ها پس از اسمیت^۱ همچنان استواری خود را حفظ کرده، این است که دولت‌ها موظف نیستند و نباید در عرصه‌هایی از اقتصاد که شهروندان قادر و حاضر به حضور در آن هستند، به طور مستقیم وارد شوند. بعد دیگر این آموزه آن است که دولت‌ها متقابلاً موظفند در عرصه‌هایی که بخش خصوصی نمی‌واند یا نباید مداخله کنند، حضور فعال داشته باشند. این موضوع بعدها با پیدایش اصطلاح «وظایف حاکمیتی» پیگیری شد. بخش مهمی از وظایف حاکمیتی دولت‌ها معطوف به اموری است که سه مؤلفه فوق از مؤلفه‌های سازنده محیط نهادی کسب و کار را شکل می‌دهد. دولت‌ها اما علاوه بر تولید سیاست‌ها، قوانین و مقررات کار آمد، «تأمین ثبات سیاسی جامعه» و «تأمین حقوق مالکیت شهروندان» که بخش نرم افزاری وظایف حاکمیتی دولت را تشکیل می‌دهند، در بخش سخت افزاری هم وظایفی دارند. تأمین همه زیرساخت‌های مورد نیاز فعالان اقتصادی که بخش خصوصی توان با انگیزه کافی برای عرضه آن را ندارد، وظیفه سخت افزاری دولت در مسیر آماده سازی محیط نهادی کسب و کار است.

زیرساخت‌ها از دو جهت باعث افزایش رشد اقتصادی خواهند شد. او زیرساخت‌های اقتصادی خود عامل انتقال اطلاعات هستند؛ به طوری که توسعه راه‌ها، جاده‌ها و امکان دستیابی به شبکه‌های ارتباطی می‌تواند از ویژگی‌های مهم انتقال سرمایه و نیز افزایش کارایی در انتقال اطلاعات محسوب شود. در حقیقت این سیستم به گونه‌ای عمل می‌کند که اطلاعات به طور کامل به دست کسانی برسد که به آنها نیاز دارند و این خود می‌تواند به نوعی انتقال تکنولوژیکی را نیز در بر داشته باشد. مناطقی که از گسترش انتقال اطلاعاتی و تکنولوژیکی بالاتری بهره‌مند باشند در جذب سرمایه‌گذاری و رشد اقتصادی بالا موفق‌تر عمل می‌کنند؛ بنابراین در مجموع می‌توان بهبود شرایط دسترسی به زیرساخت‌های اقتصادی و اجتماعی را عاملی برای تحقق انتقال فرایند تکنولوژیکی و همچنین رسیدن به رشد اقتصادی بالاتر در کشورها دانست (مار،

---

1 Smith

۱۹۹۷، به نقل از قادری و دهمرده، ۱۳۹۲). برای ایجاد سرمایه‌گذاری، باید اطلاعات بازرگانی، مالی، پولی و اقتصادی به صورت روشن و دقیق در اختیار مردم و دست‌اندرکاران قرار بگیرد. در این رابطه، نه تنها اطلاعات و آمار باید دقیق و صحیح باشند، بلکه باید به روز شوند و به آسانی در اختیار متقاضیان قرار گیرند. بازار به انواع اطلاعات شامل اطلاعات اولیه، اطلاعات فصلی، اطلاعات مبتنی بر تغییرات اقتصادی، اطلاعات دوره‌ای و اظهارنامه‌های مختلف نیازمند است تا بتواند فعالیت و حرکت‌های خود را با آن هماهنگ کند و واکنش‌های لازم را بروز دهد. این امکانات زمینه‌ساز افزایش کارایی بازار و در نتیجه رشد سرمایه‌گذاری خواهد شد (رهبر و همکاران، ۱۳۸۶).

مؤلفه پنجم: عوامل بروکراتیک

بررسی تاریخی موانع تولید ناظر بر این مطلب است که تشکیل نهادهای قانون‌گذاری و نهادهای اقتصادی و کیفیت دستگاه اداری و پرهیز از بروکراسی نقش مهمی در سرمایه‌گذاری داشته است. تعدد نهادهای اقتصادی و عدم تشکیل نهادهای اقتصادی منسجم در خصوص روابط اجتماعی و نظام شکل‌گرفته مبتنی بر آن، در مورد ایران نشان می‌دهد که تغییرات لازم برای توسعه اقتصادی در ایران شکل نگرفته است. در حال حاضر، تشکیلات و نهادهایی که در ارتباط با بخش اقتصاد در کشور فعالیت می‌کنند، مجموعه منسجم و یکپارچه نیستند. به طوری که بر اساس برآوردهای انجام شده بیش از ۵۰ نهاد دولتی با درجات مختلفی از فعالیت در امور اقتصادی نظیر برنامه‌ریزی، نظارت، اجرا و تولید آمار و اطلاعات درگیرند (رهبر و همکاران، ۱۳۸۶).

دولت مسئولیت بسیاری از کارهای اقتصادی را در اختیار خویش دارد. از سویی صاحب‌بخش بزرگی از منابع مصرف‌کننده آن است. لذا در بخش خصوصی این احساس به وجود آمده که همواره یک رقیب قدرتمند که صاحب اختیارات و اقتدار وسیع است در مقابل او قرار دارد و می‌تواند با او به صورت ناسالم رقابت کند. بزرگ بودن دولت، سبب ضعیف شدن سیاست‌گذاری، ایفای وظایف حکومتی، عدم اعمال نظارت مؤثر و افزایش فساد می‌شود. این ضعف سبب می‌شود که چشم‌انداز آینده سرمایه‌گذاری در کشور برای سرمایه‌گذار مبهم و نامشخص باشد و او نتواند تصمیمات درستی اتخاذ کند (رهبر و همکاران، ۱۳۸۶). یکی از مواردی که موجب

سرخوردگی سرمایه‌گذار می‌شود مقررات اداری پیچیده و طی کردن مراحل اداری زیاد چه در هنگام ورود سرمایه و چه هنگام اجرای برنامه است (سعیدی و میعاد، ۱۳۸۰).

بحث و نتیجه‌گیری

سرمایه‌گذاری در خلأ انجام نمی‌گیرد. شبکه بسیار پیچیده‌ای از ارتباطات میان مصرف‌کنندگان، بنگاه‌ها، مؤسسه‌ها و نهادهای دولتی و... وجود دارد که «ظرف» سرمایه‌گذاری است. این ارتباطات که می‌تواند در اشکال رسمی و غیررسمی متبلور شود، به مثابه بستری است که همه رفتارهای اقتصادی از جمله سرمایه‌گذاری، در درون آن تحقق می‌یابد. مقوله سرمایه و سرمایه‌گذاری در فرایند توسعه اقتصادی از اهمیت ویژه و بنیادی برخوردار بوده، بر این اساس دولت‌ها برای دستیابی به یک اقتصاد پیشرفته و پویا توجه لازم را به آن از طریق، وضع و اعمال قوانین و مقررات خاص، ایجاد بسترها و بهبود زیرساخت‌های لازم، استفاده بهینه از منابع، امکانات، ظرفیت‌ها، توانمندی‌ها و به کارگیری مدیریت اصولی و علمی و منطقی معطوف می‌دارند تا بدین وسیله موجبات تحول و پیشرفت کشور و جوامع را فراهم آورند. پس از انقلاب اسلامی ایران، بنا بر آمار موجود در سایت‌های بانک مرکزی و مرکز آمار کشور، روند سرمایه‌گذاری چه به صورت داخلی و یا خارجی با نوسانات مختلفی رو به رو بوده است. این امر سبب ایجاد اختلالات بسیار در تکمیل پروژه‌هایی گشته است که بر اساس این منابع بودجه‌بندی شده است.

می‌توان گفت اکثر موانعی که بر سر راه سرمایه‌گذاری خارجی در کشور ما وجود دارد، در حقیقت شامل سرمایه‌گذاری داخلی نیز بوده و ضروری است قبل از توجه به موانع سرمایه‌گذاری خارجی، موانع سرمایه‌گذاری داخلی را برطرف کنیم. برآورد می‌شود چندین میلیارد دلار ارزش خارجی به صورت اسکناس بدون استفاده و راکد نزد ایرانیان وجود دارد. جامعه ایرانی برای هر کدام از این اسکناس‌ها کالای حقیقی پرداخت کرده است و تا زمانی که این مبالغ گزاف بدون استفاده باقی بماند، نه تنها بهره سالانه آن را دریافت نکرده‌ایم، بلکه در واقع ثروتی را از دست داده‌ایم. بنابراین ضروری است که به موازات جذب سرمایه‌گذاری خارجی، به تشویق سرمایه‌گذاری داخلی بپردازیم. از طرف دیگر، با افزایش جمعیت شهرها و گسترده شدن ابعاد جغرافیایی آن، افزایش چشمگیری در تقاضا برای خدمات شهری و کالاهای عمومی ایجاد

می‌گردد و در نتیجه بخش بسیار بزرگی از منابع مالی صرف توسعه و زیر ساخت‌های شهری می‌گردد. یکی دیگر از مواردی که بیش از پیش اهمیت توجه به سرمایه‌گذاری را موجب می‌شود، رشد جمعیت بیکار و فارغ‌التحصیل می‌باشد، رشد جمعیت ایران در اواخر دهه شصت و اوایل دهه هفتاد به گونه‌ای بوده است که جوانان آن نسل اکنون فارغ‌التحصیل شده و جویای کارند، چنانچه دولت و جامعه به طور کلی با سرمایه‌گذاری مناسب آنها را به کار گیرد، می‌تواند این چالش را به فرصت تبدیل کند در غیر این صورت این جمعیت نیز برای کشور به چالشی جدی بدل خواهند شد.

سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی، علاوه بر اینکه موجب رشد تولید و اشتغال در این بخش می‌گردد، با توجه به ارتباطات پسین و پیشین این بخش با دیگر بخش‌ها، به رشد تولید و اشتغال در بخش‌های دیگر نیز کمک می‌کند. با توجه به اینکه بیشتر فعالیت‌های کشاورزی در مناطق روستایی انجام می‌شود، گسترش سرمایه‌گذاری در این بخش، باعث ایجاد فرصت‌های شغلی بیشتر در مناطق روستایی و جلوگیری از مهاجرت روستاییان به شهرها می‌گردد. توسعه بخش کشاورزی صادرات را توسعه می‌بخشد، باعث کارآفرینی و درآمدزایی در جوامع روستایی می‌شود، موجب حفظ منابع طبیعی و محیط زیست می‌شود و همچنین در از بین بردن فقر و کم‌رنگ کردن اختلاف طبقاتی نقش مهمی ایفا می‌کند.

چنانکه دیده شد نظریات جامعه‌شناختی برای توضیح زمینه‌های سرمایه‌گذاری به عواملی چون احساس امنیت، سرمایه اجتماعی و همچنین زمینه‌های نهادی سرمایه‌گذاری می‌پردازند. بر این اساس در شرایطی که سرمایه اجتماعی روندی نزولی دارد و افراد در جامعه احساس امنیت نمی‌کنند به سرمایه‌گذاری به عنوان امری که ملازم ریسک است، تمایل نشان نخواهند داد. بنابراین بایستی ضمن بهبود محیط کسب و کار و سرمایه‌گذاری، ساختارهای اعتمادساز و افزایش سرمایه اجتماعی را تقویت کرد.

منابع

- ابزری، مهدی؛ صمدی، سعید؛ تیموری، هادی؛ (۱۳۸۶)، بررسی عوامل موثر بر ریسک و بازده سرمایه‌گذاری در محصولات مالی، نشریه روند، صص ۱۲۳-۱۵۲.
- اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی تهران معاونت بررسی‌های اقتصادی. (۱۳۹۶). مروری بر گزارش سهولت کسب و کار بانک جهانی ۲۰۱۸ - ایران، قابل دسترسی در سایت اتاق بازرگانی به آدرس. http://tccim.ir/images/Docs/TCCIMirBizReport_520.pdf
- اختر محقق، مهدی (۱۳۸۵). سرمایه اجتماعی، تهران، نشر مؤلف.
- اسفندآبادی و سپیده صمیمی (۱۳۹۳)، بررسی موانع سرمایه‌گذاری بخش خصوصی در ایران، فصلنامه سیاست‌های راهبردی و کلان، سال ۲، شماره ۷، صص ۸۹-۱۰۹.
- بوردیو، پیر (۱۳۸۴) *شکل سرمایه‌های اجتماعی. مجموعه مقالات سرمایه اجتماعی، اعتماد، دموکراسی تهران*، نشر شیرازه.
- بوزان، باری (۱۳۷۸) *مردم، دولت‌ها و هراس*. ترجمه پژوهشکده مطالعات راهبردی. تهران، چاپ اول، پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- پاتنام، رابرت (۱۳۸۰) *دموکراسی و سنتهای مدنی* ترجمه محمدتقی دل افروز. تهران، انتشارات سلام.
- جعفری‌زاده، اکرم (۱۳۹۸). بررسی موانع و راهکارهای جذب سرمایه‌گذاری خارجی در بخش کشاورزی استان لرستان، پایان‌نامه جهت دریافت درجه کارشناسی ارشد، رشته کشاورزی گرایش توسعه روستایی.
- جوئبر، محمود (۱۳۹۲). *شناسایی و اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر عدم تمایل سرمایه‌گذاران به مشارکت و سرمایه‌گذاری در پروژه‌های مشارکت عمومی-خصوصی شهرداری شیراز*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شیراز - دانشکده اقتصاد، مدیریت و علوم اجتماعی.
- حسین زاده بحرینی، محمد حسین؛ ملک الساداتی، سعید. (۱۳۹۰). موانع نهادی سرمایه‌گذاری و کسب و کار در ایران. *پژوهشنامه بازرگانی*، ۱۵(۵۹)، ۲۵-۷۴.
- خانزادی، آزاد؛ قادری، شیوا. (۱۳۹۹). ارزیابی تأثیر مالیات‌های مستقیم و غیرمستقیم بر سرمایه‌گذاری بخش خصوصی در ایران. *اقتصاد با ثبات و توسعه پایدار*، ۱(۱)، ۷۱-۹۰.
- خداپرست مشهدی و ایزانلو. (۲۰۱۲). ریشه‌یابی موانع تولید و سرمایه‌گذاری در استان خراسان شمالی. *راهکارهای ارتقای تولید ملی، حمایت از کار و سرمایه ایرانی*.

- خداداد کاشی، فرهاد (۱۳۹۰). *اقتصاد کلان ۱*، تهران، چاپ نهم، انتشارات دانشگاه پیام نور.
- خسروی، تانیا؛ پژویان، جمشید. (۱۳۹۲). تأثیر مالیات بر شرکت‌ها بر سرمایه‌گذاری بخش خصوصی با استفاده از رهیافت کرانه‌ها. *اقتصاد مالی*، ۷(۲۵)، ۹۵-۱۲۱.
- دوادنگی، محمد. (۱۳۹۵). عوامل مؤثر بر جذب سرمایه‌گذاری داخلی و خارجی در ایران، *فصلنامه علمی پژوهشی پژوهش‌های رشد و توسعه اقتصادی*، سال ششم، شماره بیست و سوم، صص ۱۳۱-۱۴۷.
- دیولیو، یوجین (۱۳۹۲). *تئوری و مسائل اقتصاد کلان*، ترجمه حمیدرضا ارباب، تهران، نشر نی.
- روشندل اربطانی، طاهر؛ سطوتی، فرانک (۱۳۹۱). مطالعه آثار تبلیغات تجاری تلویزیون ایران بر انگیزش‌های سرمایه‌گذاری، *مجله جهانی رسانه*، دوره ۷، شماره ۲، صص ۱۵۹-۱۹۴.
- رهبر، فرهاد؛ خامنه، فرشید مظفری؛ محمدی، شاپور. (۱۳۸۶). موانع سرمایه‌گذاری و تأثیر آن بر رشد اقتصادی در ایران. *تحقیقات اقتصادی*، ۴۲ (۴)، صص ۱۱۱-۱۳۸.
- زند، پرنیان؛ میرزایی خلیل‌آبادی، حمیدرضا؛ مهرابی بشرآبادی، حسین؛ نبی‌بیان، صدیقه. (۱۳۹۹). بررسی تأثیر سیاست توسعه سرمایه‌گذاری بر اشتغال در بخش کشاورزی با استفاده از رهیافت ماتریس حسابداری اجتماعی. *اقتصاد کشاورزی و توسعه*، ۲۸(۱۱۱)، ۶۵-۹۲.
- سازمان امور اقتصادی و دارائی استان سمنان (۱۳۹۱)، «تحلیل موانع سرمایه‌گذاری خارجی در استان سمنان».
- سعادت مهر، مسعود. (۱۳۹۸). شناسایی موانع غیر اقتصادی جذب سرمایه‌گذاری (مطالعه موردی: استان لرستان). *جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه*، ۸(۲)، ۲۵۷-۲۷۸.
- شاکری، عباس؛ موسوی، میرحسین. (۱۳۸۷) *ارایه راهکارهای افزایش انگیزه سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی ایران، نشریه اقتصاد کشاورزی (اقتصاد و کشاورزی)*، دوره ۲ (۳)، صص ۱-۲۶.
- شعبانزاده، مهدی؛ شاهنوشی، ناصر؛ دانشور، محمود؛ مجاوریان، مجتبی؛ قربانی، محمد. (۱۳۹۶). بررسی روند رشد سرمایه‌گذاری در بنگاه‌های دریافت‌کننده اعتبارات زودبازده بخش کشاورزی. *اقتصاد کشاورزی و توسعه*، ۲۱(۸۱)، ۲۳-۵۰.
- شکر، الهام؛ شاهنوشی، ناصر؛ محمدزاده، رویا؛ آذرین‌فر، یداله. (۱۳۸۸). عامل‌های مؤثر بر سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی ایران. *فصلنامه علمی - پژوهشی تحقیقات اقتصاد کشاورزی*، ۱(۲)، ۱۰۷-۱۲۱.

- فوکویاما، فرانسیس (۱۳۷۹) پایان نظم، سرمایه اجتماعی و حفظ آن. ترجمه غلام عباس توسلی، تهران، انتشارات جامعه ایرانیان، چاپ اول.
- فوکویاما، فرانسیس (۱۳۸۴)، سرمایه اجتماعی و جامعه مدنی، ترجمه افشین خاکباز و حسن پویان. تهران، نشر شیرازه
- فیلد، جان (۱۳۸۸). سرمایه اجتماعی، ترجمه غلامرضا غفاری و حسین رمضانی، تهران، کویر
- قادری، علی (۱۳۹۵). شناسایی عوامل موثر بر جذب سرمایه گذاری داخلی در مناطق آزاد تجاری ارون و اولویت بندی آن با استفاده از تکنیک (AHP)، پایان نامه برای دریافت درجه ی کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد الکترونیکی
- کشاورزبان پیوستی، اکبر؛ عظیمی چنق، اکبر (۱۳۸۷). بررسی موانع نهادی سرمایه‌گذاری صنعتی مطالعه موردی: استان آذربایجان غربی، *مجله اقتصادی*، ۸ (۸۱)، صص ۶۹-۱۰۴.
- کلمن، جیمز (۱۳۷۷). *بنیادهای نظریه اجتماعی*، ترجمه منوچهر صبوری، تهران، نشر نی
- کمالی، سحر (۱۳۹۲). *سرمایه گذاری بخش کشاورزی در فضای نااطمینانی*، پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکز.
- کمیحانی، اکبر؛ مجاب، رامین. (۱۳۹۰). رابطه نااطمینانی تورم و سرمایه‌گذاری در اقتصاد ایران. *پژوهشنامه اقتصادی*، سال ۱۱، شماره ۴۱، صص ۳۰-۱۳.
- کهنسال، محمدرضا؛ هاتف، حکیمه. (۱۳۹۶). بررسی آثار متقابل توسعه مالی، سرمایه‌گذاری خارجی و رشد اقتصادی در بخش کشاورزی ایران. *اقتصاد کشاورزی و توسعه*، ۲۲ (۸۸)، ۱-۲۲.
- گیدنز، آنتونی (۱۳۷۸). تجدد و تشخیص، جامعه و هویت شخصی در عصر جدید. ترجمه ناصر موفقیان. تهران، نشر نی.
- لطیفی، غلامرضا؛ امین آقایی، مهرناز (۱۳۸۵). تحلیل وضعیت مناطق آزاد ایران، *فصلنامه اقتصادی و سیاسی*، شماره ۷۸، شماره ۲۳۱ و ۲۳۲، صص ۲۳۱-۲۳۲.
- مانی، تیمور (۱۳۸۵). *اقتصاد کلان*، تهران، انتشارات برادران.
- متوسلی، محمود؛ طیب‌نیا، علی؛ حسنی، محسن (۱۳۹۰). «سرمایه اجتماعی از دید رویکرد منفی فوکویاما در ایران»، *فصلنامه فرایند مدیریت و توسعه*، شماره ۷۵، صص: ۵-۲۴.
- ممی‌پور، سیاب؛ بشارتی، زهرا؛ بهبودی، داود (۱۳۹۳). بررسی و اولویت بندی عوامل جذب سرمایه‌گذاری در منطقه آزاد انزلی، *مجله اقتصاد و توسعه منطقه‌ای*، شماره ۷، صص ۱۳۳-۱۶۲.
- موسوی جهرمی، یگانه (۱۳۹۳) توسعه اقتصادی و برنامه ریزی، تهران، انتشارات دانشگاه پیام نور
- نمازی، حسین (۱۳۸۹) نظامهای اقتصادی، تهران، شرکت سهامی انتشار، چاپ پنجم.

- وزارت صنعت، معدن و تجارت؛ معاونت بررسی های اقتصادی، اتاق بازرگانی (۱۳۹۵) گزارش سرمایه گذاری خارجی.
- وفا، مهرداد و غلامرضا معمارزاده(۱۳۹۳)، بررسی موانع توسعه سرمایه گذاری زیربنایی در کشور، مجله مطالعات کمی در مدیریت، سال ۵، شماره ۲، صص ۱-۱۴.
- هژبر کیانی، کامبیز؛ ناهیدی، محمدرضا (۱۳۴۰) اثر بهره وری نیروی کار، امنیت سرمایه گذاری، نرخ ارز و شرایط تجاری بر جذب سرمایه گذاری مستقیم خارجی در ایران در شرایط ثبات و بی ثباتی. مجله مدیریت بهره وری، شماره ۱۶.
- Dinda, Soumyananda. (2010). "Factors Determining FDI to Nigeria: An Empirical Investigation", Chandragupt Institute of Management Patna (CIMP), Patna -1, Bihar, India.
- Kisunko, G., Brunetti, A., & Weder di Mauro, B. (1997). Credibility of rules and economic growth: Evidence from a worldwide survey of the private sector. *Available at SSRN 614955*.
- Lan, W., & Yin, Q. (2009). Analysis of Economic Factors Attracting FDI in West China since Reform and Opening-up. *International Journal of Business and Management*, 4(2), 26.
- Mahbub, T., & Jongwanich, J. (2019). Barriers to foreign direct investment in the power sector: evidence from Bangladesh. *International Journal of Development Issues*.
- Malao, M(2011). Delivery of infrastructure Development through Public Private Partnership: Managing procurement More Efficiently. University of Stellenbosch , South Africa.
- Morrissey, O., & Udomkerdmongkol, M. (2012). Governance, private investment and foreign direct investment in developing countries. *World development*, 40(3), 437-445.
- Munthali, T. C. (2012). Interaction of public and private investment in Southern Africa: A dynamic panel analysis. *International Review of Applied Economics*, 26(5), 597-622.
- Mwigeka, S. (2015). Do budget deficit crowds out private investment: a case of Tanzanian economy. *American Journal Of Trade And Policy*, 2(1), 11-18.
- Ndikumana, L. (2005). Financial development, financial structure, and domestic investment: International evidence. *Journal of International Money and Finance*, 24(4), 651-673.
- Olufemi, A. P., Owojori, A. S., & Olu, A. B. (2016). Impact of Security Expenditure on Foreign Direct Investment in Nigeria. *International Journal of Accounting, Finance and Risk Management*, 1(1), 33.

- Patton M.(1990) Q., *Qualitative Research and Evaluation Methods* (2nd ed.) Newbury park, CA: Sage.
- Quero, R. A. (2012). Reframing coordination challenges for public-private partnerships in disaster preparedness. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 57, 440-447.
- Sabir, S., Rafique, A., & Abbas, K. (2019). Institutions and FDI: evidence from developed and developing countries. *Financial Innovation*, 5(1), 1-20.